

תשלומי נזק של אנשי מקצוע שהזיקו בטעות – שיעור כללי שיעור כללי בבא קמא כז

ב/ צט ב

פתיחה

השיעור יעסוק בנושא המסתעף מסוגיית אדם המזיק באונס. יש לו השלכות מעשיות רבות, והיבטים עיוניים מעניינים. אדם העושה עבודה עבור חבירו והזיק בשוגג או באונס, האם הוא חייב לשלם? במשנה כז א נאמר שאדם חייב גם באונס, אולם כל זאת כאשר המזיק איננו נמצא בזיקה כלשהיא לניזק. האם בגלל שיש יחסי עבודה, או אם למשל הניזק ביקש מהמזיק לעזור לו, והוא גרם לו נזק, ישתנה הדין והמזיק יהיה פטור?

שאלה לדוגמה: ראובן ביקש משמעון לשאת עבורו ארגז כלי זכוכית ממקום למקום, ובשעה ששמעון הוריד את הארגז הוא נשמט מידו ונשברו הכלים. האם חייב לשלם?

ושאלה נוספת: משגיח כשרות מטעם הרבנות הכשיר כלי לשימוש על ידי הגעלה בחנות בה הוא עובד, והכלי נהרס בגלל המים הרותחים. האם חייב לשלם?

שני המקורות העיקריים הם להלן בדף צט ב בנדון של טבח שקלקל, ובבא מציעא פב ב בסבל ששבר את משאו. מחלוקת הראשונים הידועה בין התוס' לרמב"ן לגבי אדם המזיק באונס נוגעת לסוגיה זו. חזרו על המקורות רק בדגש על הרלוונטי לשאלה של השיעור ממקורות אלה נרחב.

מקורות

- בתוס' אצלנו כז ב: "ושמואל" (המוכר לכם). התמקדו בעיקר בדיונו על הסוגיה בב"מ פב ב, להלן צט ב, ולהלן קיב א.

- להלן צט ב: "אמר שמואל טבח אומן... מפני שהוא נושא שכר" (לפני "ההוא מגרומתא"). דייקו ברש"י. ותוס' "אימא", רשב"א "ולענין" (להלן).
- בבא מציעא פב ב: המשנה ובגמ' עד...האי כי דיניה". ובתוס' "וסבר רבי מאיר החל מ: "וא"ת כי נמי סבר ר"מ...עד סופו. ברמב"ן שם (המוכר לכם – להלן – התמקדו בדיונו על בעלי מלאכה). תוספות רבנו פרץ על ב"ק כז א – להלן. קובץ שיעורים וחידושי הגר"ד סולובייצק על ב"ק צט הנ"ל.
- (אם נותר זמן) לא ב במשנה ובגמ' שם עד...הכא איהו דעביד מעשה", ורש"י, והמחנה אפרים שלהלן.
- (אם נותר זמן) ב"ק צט ב בהמשך העמ' שם: "איתמר המראה דינר...מתותי סיכתא". תוס' "ותניא", ורשב"א שם (להלן "והתניא", "ומשום").
- מקרים של מזיק ברשות: בבא קמא לא א: משנה: "שנים שהיו...שרץ ברשות". בבא קמא סב ב משנה: "גץ היוצא...בנר חנוכה פטור". בבא קמא ל א משנה: "המוציא את תבנו...משום שמשרק".
- משנה מכות ב, ב. תוספתא מכות ב, ה. הרמב"ן שלהלן על כך.
- פסיקות הרמב"ם שלהלן.

מקורות מלאים

חדושי הרשב"א מסכת בבא קמא דף צט עמוד ב
ולענין פסק הלכה בטבח אם טבח אומן הוא בשכר חייב דלהכי יהבי ליה אגרא כי היכי דלידוק טפי ואם בחנם פטור.
חדושי הרשב"א מסכת בבא קמא דף צט עמוד ב
והתניא בין אומן בין הדיוט חייב. וא"ת אמאי לא פריק כאן בשכר וכאן בחנם דברייטא קמייטא דפטור אומן בחנם ובתרייתא דחייב אפילו

מאיך הרמב"ן סובר שהמחייב הוא מעשה הנזק ולכן מחייב גם באונס גמור, כי סובר שמעשה אונס מהווה מעשה גברא ומעשה מזיק.התוס' (דף צט ב ד"ה אימא ולעיל דף כז: סד"ה ושמואל) הביאו ראייה לשיטתם מסוגיין כי טבח אומן שקלקל פטור כשעשה בחנם, וראייה שמזיק באונס כעין גניבה פטור. ועוד הוכחה לשיטת התוס' ניתן להביא מזה שבשכר חייב ו"מזיק הוא" (לישנא דשמואל) ומוכח שחובת השמירה של האומן משתנה משום שקבל שכר, ולכאורה חזינן שהמחייב דאדם המזיק הוי ביטול השמירה, וקשה על הרמב"ן הסובר שאדם המזיק חייב באונס גמור 90). אמנם הרמב"ן בחידושיו (שם) תירץ את הקושיא וז"ל שאין האומן הטועה במלאכתו משום מזיק עכ"ל. ביאור דבריו שיש לפעמים פטור באדם המזיק כשהזיק ברשות כגון מי שהזיק כששניהן ברשות (פ"ו מהל' חובל ומזיק הל"ג והל"ח) או כגון הרץ בערב שבת בבית"ש והזיק שפטור (שם הל"ט). ולכן באומן חל פטור מזיק מכיון שיש לו רשות לעבוד עם החפץ. אך כשקבל שכר התחייב עצמו בשמירה נוספת וחייב לשלם.

חדושי הרמב"ן מסכת בבא מציעא דף פב עמוד ב
ומצאתי בתוס' בב"ק (כ"ז ב') שמפרשים אותה משום אדם המזיק, וא"כ למה פטרוהו לדברי האומר אונס הוא והלא אדם מועד לעולם בין באונס בין ברצון, והם השיבו שאינו חייב באונסין גדולים וסמכו אותה מן הירו' שאמרו בישן ובא חבירו וישן אצלו הוא המועד, ואי אפשר להעמידה דהתם משום דשני פשע בעצמו, וכן מה שאמרו באם היה בעל קורה ראשון ובעל חבית אחרון וכולה מתני', וכן מה שאמרו לפי שאין דרכן של בני אדם להתבונן בדרכים, כלם כשהם אדם המזיק משום פשיעה דניזק פטור בהם, או שהם בור וכגון שהלה נתקל בו, ואין להאריך כאן, ועוד הביאו טבח אומן שקלקל דפטור בחנם ואמאי אדם מזיק הוא, וכי נמי סבירא לן אונס הוא ליחייב, וזה ודאי קשה עליהם דכיון דמיחייב בשכר אלמא כעין גנבה ואבדה הוא ולא אונס גדול ולא אונס קטן הוא ופטרוהו בחנם, **אלא**

אומן בשכר, י"ל דאפילו אומן בראיית המטבעות לא הי' לו להכניס עצמו בה ואפילו בחנם עד שיהא אומן כדנכו ואיסר דלא צריכי למילף כלל...

...ומשום הכי מסתברא לי דדנכו ואיסר דבקיאי טפי אפילו בשכר פטורים וכל השאר אפילו בחנם חייבין וברייטא מלתא פסיקתא תני, והפרש יש בין אומן דשחיטה לאומן דראיית המטבעות, דאלו גבי שחיטה שהדבר תלוי באומנות הידים שייך שאפילו האומן הבקי כטבחא דצפורי יקלקל לעתים אא"כ ישגיח ויכוין מלאכתו היטב ולפיכך לאו אונס גמור חשבינן ליה, אבל בראיית המטבעות כל שהוא בקי הרבה כדנכו ואיסר כיון שהדבר תלוי בראייה והבקיאות בצורת המטבע לא שייך שיטעה בו הבקי כדנכו ואיסר, וכשטעה אונס גמור הוא ושומר שכר פטור מן האונסין והלכך אפי' דנכו ואיסור אפילו בשכר פטורין כנ"ל.

קובץ שעורים בבא קמא אות קמו

בפלוגתא דאומן שקילקל אי מיקרי פושע וחייב גם בעושה בחנם, מבואר בגמ' דתלוי בפלוגתא דתנאי אי נתקל פושע, והיינו דלהלן בדרכים כל אדם הוא אומן ואם נתקל הוי כאומן שקילקל,

רשימות שעורים (רי"ד סולובייצ'יק) מסכת בבא קמא דף צט עמוד ב

טבח אומן שקלקל. במשנה לעיל (דף כו א) איתא דאדם מועד לעולם. ובדין הזה ישנן ג' שיטות בראשונים: א) שיטת התוס' (לעיל דף כז ב ד"ה ושמואל אמר) שאדם המזיק חייב רק באונס כעין אבידה ואילו באונס כעין גניבה ובאונס גמור פטור; ב) שיטת הנ"י (לעיל סוף פרק שני דף יא. בדפי הרי"ף לב"ק דפוס ווילנא) שאדם המזיק פטור רק באונס גמור; ג) שיטת הרמב"ן (בחידושיו לב"מ דף פב ב) שאדם המזיק חייב אפילו באונס גמור.

בביאור המחלוקת נראה שיש לחקור ביסוד החיוב של אדם המזיק, האם המחייב הוא ביטול חובת השמירה המוטלת עליו, או שהמחייב הוא מעשה הנזק שעשה. לתוס' הוא ביטול חובת השמירה ולכן חייב רק באונס כעין אבידה - כשביטל את חובת השמירה בשיעור זה.

בפשיעה, אבל אדם דעלמא לא הי"ל להתעסק בדבר כיון שאינו מוטל עליו, לכך חייב כעין גנבה ואבדה.

מחנה אפרים הלכות נזקי ממון סימן ה

וכ"כ בתוס' רבי' פרץ ז"ל [דף כ"ז. ד"ה ואמר] שם בשם ריב"א ז"ל אשר נראה מזה דכל דעושה ברשות אף דבעלמא ראוי לחייבו משום מזיק כה"ג אין ראוי לחייבו אם לא היכא דפשע. ופשטא דשמעתין התם מוכח הכי דאמרינן התם לעיל מינה אמר שמואל טבח אומן שקלקל חייב לשלם מזיק הוא פושע הוא ופריך למה לי למימר מזיק הוא פושע הוא ומשני אי אמר מזיק הוא הוה אמינא ה"מ בשכר אבל בחנם לא קמ"ל פושע הוא. ופירש רש"י ז"ל ה"מ דקא עביד בשכר דמזיק חייב באונסין דאדם מועד לעולם ומדקרי ליה מזיק לחייבו הוה אמינא דבעושה בשכר קאמר קמ"ל פושע הוא ואפילו בחנם חייב דחשיב פשיעה, אלמא דמדין אדם המזיק לא הוה חייב כל שעושה בחנם ומש"ה איצטריך לומר פושע הוא דאל"כ אמאי לא אמר שמואל טבח אומן שקלקל אפילו בחנם חייב מ"ט מזיק הוא, אלא נראה דבכה"ג שעושה ברשות אין לחייבו מדין מזיק אא"כ פשע דאז נקרא מזיק ומש"ה הוצרך לומר פושע הוא...

וע"כ נראה דס"ל דכל שהוא מתעסק ברשות אפילו הזיק מכחו פטור כל שלא פשע כמ"ש לעיל משם ריב"א ז"ל. הן אמת דצריך להבין דמסוגיין דפ' המניח דף ל"ב גבי מאי דבעי תלמודא התם המזיק את אשתו בתשמיש המטה מהו כיון דברשות קעביד פטור, או דילמא איבעי ליה לעיוני, ואמר תלמודא דחייב כיון דאיהו עביד מעשה ע"כ. משמע מזה דאף במתעסק ברשות כיון דע"י נעשה המעשה בלבד חייב. ולההיא דטבח אומן שקלקל היה אפשר לומר דאיירי דע"י שפירכס הבהמה נעשה ג"כ ההיזק, אבל ליישב ג"כ ההיא דהמעביר חבית ממקום למקום דסוף האומנין צ"ל דגבי מזיק את אשתו כיון דיש לו הנאה חשיב כנושא שכר ומשום הכי חייב אף דמתעסק ברשות:

משנה מסכת מכות פרק ב משנה ב

שאין באומן הטועה במלאכתו משום מזיק, וסוף דבר כיון שהזכירו חכמים באונס נזקין אבן מונחת בחיקו ולא הכיר בה מעולם (ב"ק כ"ו ב'), ונפל מן הגג ברוח שאינה מצויה (שם כ"ז א') הרי הזכירו סוף האונסין כלם, דרוח שאינה מצויה אפילו כאותה של אליהו במשמע, דרוח מצויה הזכירו לענין ש"ח אבל רוח שאינה מצויה לא הוזכרה בתלמוד אלא לענין אונס דהוא מן האונסין הגדולים שבעולם, ואין כאן מקום להאריך בזה יותר מדאי.

תוספות רבינו פרץ מסכת בבא קמא דף כז עמוד א

ואמר רבה נפל ברוח [שאינה] מצויה והזיק חייב על הנזיקין, ואף על גב דאנוס הוא מכל מקום היה לו לשמור שלא לעלות. וקשה לר"י דהכא משמע דאדם המזיק חייב כשהזיק ברוח שאינה מצויה, ורוח שאינה מצויה הוא כעין גנבה ואבדה דהכי משמע סוף פרק ד' וה' (מה א) דאמרינן הכא במאי עסקינן דנטריה שמירה פחותה ולא נטריה שמירה מעולה, ושומר חנם כלתה לו שמירתו ופטור מגנבה ואבדה, ושמירה פחותה היינו דלת שיכולה לעמוד ברוח מצויה ואינה יכולה לעמוד ברוח שאינה מצויה כדאמרינן בהדיא בפרק הכונס (דף נה ב) אלמא אדם המזיק כעין גנבה ואבדה מיחייב, ובפ' האומנים (ב"מ פב ב) תנן המעביר חבית ממקום למקום רמ"א וכו' ר"י אומר שומר חנם ישבע, דהיינו כעין גנבה ואבדה, ושומר שכר ישלם, ומפרש בגמרא משום דנתקל לא פושע, הלכך שומר חנם ישבע דהיינו כעין גנבה ואבדה ושומר שכר ישלם כעין גנבה ואבדה, והשתא מה בכך מכל מקום שומר חנם לא גרע מאדם המזיק דחייב ברוח שאינה מצויה שהוא כעין גנבה ואבדה כדפרישית,

ויש לומר דרוח שאינה מצויה שהוא כעין אבדה שהוא קרוב לידי כך חייב אדם המזיק, אבל נתקל הוא כעין גנבה שקרוב לאונס ולכך לא מיחייב אדם המזיק, דאדם המזיק חייב כעין אבדה ולא כעין גנבה, וש"ח פטור מגנבה ואבדה, וש"ש חייב בתרווייהו.

וריב"א פירש דודאי נתקל דמי לרוח שאינה מצויה, ואדם המזיק חייב בנתקל, ולכך פטור ש"ח דכיון שהוא ש"ח לא שייך בו דין אדם המזיק, שהרי עליו מוטל להתעסק בדבר, ולכך לא מחייב רק

פסיקות הרמב"ם

רמב"ם הלכות חובל ומזיק פרק א הלכה יא - יב

הלכה יא אדם מועד לעולם בין שוגג ב בין מזיד בין ער בין ישן בין שכור אם חבל בחבירו או הזיק ממון חבירו משלם מן היפה שבנכסיו. במה דברים אמורים שהישן חייב לשלם בשנים שישנו כאחד ונתהפך אחד מהן והזיק את חבירו או קרע בגדו אבל אם היה אחד ישן ובא אחר ושכב בצדו זה שבא באחרונה הוא המועד ואם הזיקו הישן פטור, וכן אם הניח כלי בצד הישן ושברו הישן, פטור שזה שהניחו הוא המועד שפשע.

הלכה יב מי שנפל מן הגג ברוח מצויה והזיק חייב בארבעה דברים ופטור מן הבושת, נפל ברוח שאינה מצויה חייב בנזק בלבד ופטור מארבעה דברים, ואם נתהפך חייב בכל אף בבושת, שכל המתכוין להזיק אף על פי שלא נתכוון לבייש חייב בבושת.

רמב"ם הלכות חובל ומזיק פרק ו הלכה ג - ד

הלכה ג במה דברים אמורים ברשות הניזק אבל ברשות המזיק אינו חייב לשלם אלא אם הזיק בזדון אבל בשגגה או באונס פטור, וכן אם היו שניהן ברשות או שניהן שלא ברשות והזיק אחד מהן ממון חבירו שלא בכוונה פטור. +/השגת הראב"ד/ וכן אם היו שניהן ברשות או שניהם שלא ברשות והזיק אחד מהן ממון חבירו שלא בכוונה פטור. א"א דין זה אינו מחוור דאפילו שניהם ברשות או שלא ברשות ולא הוה ידע ביה אם הזיקו חייבין אבל הוזקו זה בזה פטורין. +

הלכה ד היה עולה בסולם ונשמטה שליבה מתחתיו ונפלה והזיקה, אם לא היתה מהודקת וחזקה חייב ואם היתה חזקה ומהודקת ונשמטה או שהתליעה הרי זה פטור שזו מכה בידי שמים היא, וכן כל כיוצא בזה, וכל אלו הדברים ברשות הניזק אבל ברשות המזיק פטור עד שיתכוין להזיק כמו שביארנו. +/השגת הראב"ד/ ואם היתה חזקה ומהודקת ונשמטה או שהתליעה ה"ז פטור שזו מכה בידי שמים היא. א"א תמה אני מאי שנא אונס זה מרוח שאינה מצויה ומן הישן ובגמרא משמע דלא איתלע אונס דאי איתלע לאו אונס.

זרק את האבן לחצרו והרג אם יש רשות לניזק ליכנס לשם גולה ואם לאו אינו גולה שנאמר (דברים י"ט) ואשר יבא את רעהו ביער מה היער רשות לניזק למזיק ליכנס לשם יצא חצר בעל הבית שאין רשות לניזק ולמזיק ליכנס לשם אבא שאול אומר מה חטבת עצים רשות יצא האב המכה את בנו והרב הרודה את תלמידו ושליח בית דין:

תוספתא מסכת מכות (צוקרמאנדל) פרק ב

הלכה ה שליח בית דין שהיכה ברשות בית דין הרי זה גולה רופא אומן שריפא ברשות בית דין הרי זה גולה המחתיך את העובר במעי עשה ברשות בית דין והרג הרי זה גולה הזורק את האבן ברשות הרבים והרג הרי זה גולה ר' אליעזר בן יעקב אומ' אם משיצאת האבן מידו הוציא את ראשו מן החלון הלה וקיבלה פטור שנ' ומצא את רעהו ומת עד שיהא חבירו מצוי לו בשעה שהורגו:

חידושי הרמב"ן מסכת מכות דף ח עמוד א

ושליח ב"ד משמע דלאו משום מצוה פטור אלא משום שכיון שאמדוהו אנוס הוא, ואף על גב דקתני ליה בהדי הנך לא דמי להו

רמב"ן תורת האדם - שער המיחוש - ענין הסכנה

(ו) בפרק החובל (פ"ה ב') תנא דבי ר' ישמעאל ורפא ירפא מכאן שניתנה רשות לרופא לרפאות. פי' שמא יאמר הרופא מה לי בצער הזה שמא אטעה ונמצאתי הורג נפשות בשוגג לפיכך נתנה לו תורה רשות לרפאות.

וקשיא לי הא דתניא בתוספתא (ב"ק פ"ט) רופא אומן שרפא ברשות ב"ד והזיק ה"ז גולה, אלמא עונש שוגג יש בדבר, ויש לומר הכי, הרופא כדיין מצווה לדון, ואם טעה בלא הודע אין עליו עונש כלל, כדאמרינן (סנהדרין ו' ב') שמא יאמר הדיין מה לי בצער הזה ת"ל עמכם בדבר המשפט אין לדיין אלא מה שעיניו רואות, ואעפ"כ אם טעה ונודע לב"ד שטעה משלם מביתו על הדרכים הידועים בו,

ואף על גב דהתם אם דן ברשות ב"ד פטור, אף כאן מדיני אדם פטור מן התשלומין אלא שאינו פטור מדיני שמים עד שישלם הנזק ויגלה על המיתה, הואיל ונודע שטעה והזיק או המית בידיים.

או דמי עצך ולך אין שומעין לו שאין האומן קונה בשבח כלי שעשה. +/השגת הראב"ד/ נתן צמר לצבע וכו' נתן עצים לחרש וכו' ואם ההוצאה יתירה, וכו' אמר בעל הכלי וכו' עד אין שומעין לו. א"א אין לזה טעם עכ"ל. +

הלכה ה המוליך חטין לטחון ולא לתתן ועשאו סובין או מורסן נתן הקמח לנחתום ועשאו פת נפולין בהמה לטבח ונבלה חייבין ו לשלם דמיהן מפני שהן נושאי שכר, לפיכך אם היה טבח מומחה ושחט בחנם פטור מלשלם ואינו מומחה אף על פי שהוא בחנם חייב לשלם, וכן המראה דינר לשולחני ואמר לו יפה הוא ונמצא רע אם בשכר ראהו חייב לשלם אף על פי שהוא בקי ואינו צריך להתלמד, ואם בחנם ראהו פטור והוא שיהיה בקי שאינו צריך להתלמד, ואם אינו בקי חייב לשלם אף על פי שהוא בחנ' והוא שיאמר לשולחני עליך ז אני סומך או שהיו הדברים מראין שהוא סומך על ראייתו ולא יראה לאחרים, טבח שעשה בחנם וניבל וכן שולחני שאמר יפה ונמצא רע וכן כל כיוצא בזה עליהן להביא ראייה שהן מומחין ואם לא הביאו ראייה משלמין.

הלכה ח שנים שהיו מהלכין ברשות הרבים זה בא בחביתו וזה בא בקורתו ונשברה כדו של זה בקורתו של זה פטור, שלזה רשות להלך ולזה רשות להלך. היה בעל הקורה ראשון ובעל החבית אחרון ונשברה חבית בקורה פטור, ב ואם עמד בעל הקורה לנוח מכובד משאו חייב, ואם הזהיר לבעל החבית ואמר לו עמוד פטור, עמד לתקן משאו עליו הרי זה כמהלך ופטור ואף על פי שלא הזהיר לבעל החבית שהרי הוא טרוד בדרכו. היה בעל החבית ראשון ובעל הקורה אחרון ונשברה חבית בקורה חייב, שזה כמי ששברה בידו בכוונה, ואם עמד בעל החבית לנוח פטור, ואם הזהיר לבעל הקורה ואמר לו עמוד הרי זה חייב, ואם עמד לתקן משאו אף על פי שלא הזהיר לבעל הקורה הרי הוא חייב, וכן זה בא בנרו וזה בא בפשתנו וכן כל כיוצא בזה.

הלכה ט שנים שהיו מהלכין ברשות הרבים אחד רץ ואחד מהלך והזק אחד מהן בחבירו שלא בכוונה, זה הרץ חייב מפני שהוא משנה, ואם היה ערב שבת בין השמשות ג פטור מפני שהוא רץ ברשות כדי שלא תכנס השבת והוא אינו פנוי, היו שניהם רצים והזקו זה בזה שניהם פטורין ואפילו בשאר הימים.

רמב"ם הלכות שכירות פרק י הלכה ד – ה

הלכה ג כל האומנין שומרי שכר הן, וכולן שאמרו טול את שלך והבא מעות או שאומר לו האומן גמרתיו ולא לקחו הבעלים את הכלי האומן שומר חנם, אבל אם אמר האומן הבא מעות וטול שלך עדיין הוא נושא שכר כשהיה.

הלכה ד נתן לאומנין לתקן וקלקלו חייבין לשלם, כיצד נתן לחרש שידה תיבה ומגדל לקבוע בהן מסמר ושברו או שנתן לו את העצים לעשות מהן שידה תיבה ומגדל ונשברו אחר שנעשו משלם לו דמי שידה תיבה ומגדל שאין האומן קונה ד בשבח הכלי, נתן צמר לצבע והקדיחתו יורה נותן לו דמי צמרו, צבעו כעור או נתנו לו לצבעו אדום וצבעו שחור שחור וצבעו אדום נתן עצים לחרש לעשות מהן כסא נאה ועשה כסא רע או ספסל אם השבח יתר על ההוצאה נותן בעל הכלי את ההוצאה ואם ההוצאה יתירה על השבח נותן לו את השבח בלבד, ה אמר בעל הכלי איני רוצה בתקנה זו אלא יתן לי דמי הצמר או דמי העצים אין שומעין לו, וכן אם אמר האומן הא לך דמי צמרך